

Kwiecińska-Zdrenka, Monika

Młodzież wiejska wobec zmiany społecznej : bierny obiekt czy twórczy uczestnik?

Acta Universitatis Nicolai Copernici. Socjologia Wychowania 15 (360), 101-114

2003

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

*Uniwersytet Mikołaja Kopernika
Instytut Socjologii*

Monika Kwiecińska-Zdrenka

MŁODZIEŻ WIEJSKA WOBEC ZMIANY SPOŁECZNEJ. BIERNY OBIEKT CZY TWÓRCZY UCZESTNIK?

Problem młodzieży wiejskiej w potocznej wyobraźni właściwie nie istnieje w ogóle. Trudno jednak dziwić się temu, bo nawet najwybitniejsi socjologowie zajmujący się tematyką młodzieży w Polsce dla młodzieży wiejskiej zostawiają zaledwie margines w swoich książkach. W ciągu ostatnich kilku lat pojawiło się właściwie tylko jedno badanie w pełni poświęcone młodzieży wiejskiej. Ta kategoria młodzieży traktowana jest zupełnie tak, jakby nie różniła się w niczym od swych rówieśników w miastach, doświadczała tych samych napięć, dokonywała zbliżonych wyborów z identycznej oferty kulturowej. Wydaje się, że istnieje jednak specyfika tej kategorii młodzieży. Jedną ze znaczących cech odróżniających młodzież wiejską od jej miejskich rówieśników są podejmowane przez nią strategie życiowe i poziom bezradności, który się w nich ujawnia.

Strategie życiowe będą tu rozumiane jako pewne złożenie aspiracji – zarówno edukacyjnych jak i zawodowych – młodzieży oraz aktywności, która służyć ma osiągnięciu postawionych celów i motywacji do jej podejmowania. Przyjrzymy się bliżej elementom składającym się na strategie życiowe młodzieży, szczególnie młodzieży wiejskiej i zastanówmy się nad jej rolą w procesie zmiany społecznej. Jaka jest dynamika młodego pokolenia? Czy jest ona jednakowa dla wszystkich kategorii młodzieży?

W swoich rozważaniach opierać się będziemy na wynikach badania podłużnego nad 15 i 18-letnią młodzieżą uczącą się w szkołach ponadpodstawowych powiatu toruńskiego¹.

¹ Dokładna procedura badania została opublikowana m.in. w: Kwieciński (2002), Szafraniec (2001), Domalewski (2001), Kwiecińska-Zdrenka (2001).

DYNAMIKA POKOLENIA

Kiedy przyglądamy się aspiracjom życiowym młodzieży 15- i 18-letniej uderza przede wszystkim ich spadek w ciągu trzech lat dzielących pomiary. Wydaje się, że osiemnastolatkowie mniej oczekują dla siebie w przyszłości, niż wtedy, gdy rozpoczynali naukę w szkołach ponadpodstawowych. Blisko 8% badanych osiemnastolatków deklarujących wcześniej wysokie aspiracje życiowe przyjmuje ostrożniejsze strategie polegające na deklarowaniu średnich aspiracji lub wyrażaniu niezdecydowania, co do swojej przyszłości. To proces naturalny. Młodzież zbliża się w tym wieku do podjęcia decyzji o życiowym znaczeniu. Bardziej realistycznie i jednocześnie bardziej pesymistycznie ocenia swoje szanse życiowe.

Te zmiany planów życiowych mają jednak nieco odmienny charakter w różnych grupach młodzieży (tab. 1). Szczególnie wyraźne są zmiany aspiracji młodzieży wiejskiej i ich szczególnej kategorii – dzieci rolników². Zwróćmy uwagę, że to właśnie ta kategoria młodzieży najmocniej redukuje swoje plany. Rezygnuje z wysokich aspiracji na rzecz średnich. O 4% więcej 18-letnich dzieci rolników niż wtedy, gdy mieli lat 15 formułuje niejednoznaczne plany życiowe, to znaczy wysokie aspiracje zawodowe a niskie edukacyjne lub odwrotnie. To jednocześnie jedyna grupa młodzieży, która w ten sposób demonstruje rozdzarcie związane z niepewnością zdobycia zamierzonych celów.

Aspiracje życiowe są tu rozumiane jako złożenie aspiracji edukacyjnych i zawodowych. Dzięki zestawieniu tych dwóch zmiennych otrzymaliśmy trzy ogólne kategorie aspiracji życiowych: wysokie (aspiracje do wyższego lub średniego statusu społeczno-zawodowego i wyższego wykształcenia); na średnim poziomie (wykształcenie średnie i status społeczno-zawodowy wysoki lub średni) oraz niskie (wykształcenie niskie w połączeniu ze średnimi lub niskimi aspiracjami zawodowymi lub wykształcenie średnie i niskie aspiracje zawodowe). Osobną kategorię stworzyły osoby, które w momencie badania nie potrafiły określić swoich planów na przyszłość oraz te, których plany edukacyjne i zawodowe stały w oczywistej sprzeczności ze sobą. Przykładem tego ostatniego były deklaracje zawierające chęć zdobycia wyższego wykształcenia i pracy lokującej na dole hierarchii zawodowej lub odwrotnie. Przyjrzyjmy się każdej z tych kategorii aspiracji z osobna.

Przyjęto, że młodzież (badana w pierwszym miesiącu nauki na poziomie ponadpodstawowym) deklarująca chęć skończenia studiów lub kontynuowania edukacji po ukończeniu studiów tworzy grupę osób z wysokimi aspiracjami edukacyjnymi. Średnie aspiracje zostały przez nas zdefiniowane jako plany związane z chęcią ukończenia jakiejś innej niż obecna szkoły lub zdobycie innego, niż oferowanego przez szkołę, zawodu. Tych młodych ludzi, którzy planowali ukończe-

² Przyglądamy się tu dzieciom rolników przede wszystkim dlatego, że w swoich decyzjach życiowych znacznie odbiegają nie tylko od młodzieży miejskiej ale też ich wiejskich rówieśników, przypominając zarazem, że nie można mówić o młodzieży wiejskiej w ogóle, jako o jednolitej społecznie kategorii.

Tabela 1. Aspiracje życiowe młodzieży wiejskiej z rodzin rolniczych i pozarolniczych oraz młodzieży miejskiej – porównanie poziomu aspiracji piętnastolatków i osiemnastolatków (dane w procentach)

Poziom aspiracji życiowych	Dzieci rolników		Dzieci nie-rolników		Dzieci spoza wsi	
	15-latkowie	18-latkowie	15-latkowie	18-latkowie	15-latkowie	18-latkowie
Wysokie	41,4	25,7	33,8	27,0	49,6	42,5
Średnie	9,3	24,3	8,7	19,4	9,8	13,3
Niskie	19,6	18,6	23,0	23,4	14,8	10,5
Niejednoznaczne	1,8	5,7	3,4	2,4	2,1	2,2
Brak danych	27,9	25,7	31,1	27,8	23,7	31,6
Razem	100	100	100	100	100	100

Źródło: Badania własne 1998, 2001.

nie jedynie szkoły, której w momencie badania byli uczniami lub deklarowali chęć przerwania swojej edukacji nawet natychmiast, w momencie badania, zaliczono do grupy z niskimi aspiracjami edukacyjnymi. Nieco inaczej kategorie te musiały być zdefiniowane na użytek interpretacji wyników badania osiemnastolatków. Tu kategorię wysokich aspiracji edukacyjnych tworzy – podobnie jak u piętnastolatków – chęć podjęcia studiów wyższych. Do kategorii średnich aspiracji edukacyjnych zaliczyliśmy deklaracje tych osób, które chciały kontynuować naukę (jeśli bez określenia w jakiej formie – tylko dla uczniów ZSZ, takie plany licealistów i techników traktowano jako deklarację chęci podjęcia studiów, ponieważ szkoły te niejako wymuszają taki rodzaj edukacji) na przykład w szkole maturalnej, pอมaturalnej lub w postaci kursów zawodowych a także chęć połączenia nauki z pracą zawodową. Za niskie aspiracje uznawaliśmy plany tych, którzy nie chcą po ukończeniu szkoły ponadpodstawowej ani pracować, ani kontynuować nauki lub chcą po jej ukończeniu podjąć pracę.

Połowa piętnastolatków miała wysokie aspiracje edukacyjne. Edukacja w szkole ponadpodstawowej niczego pod tym względem nie zmienia. Nieco ponad połowa osiemnastolatków nadal deklaruje chęć zdobycia wykształcenia wyższego. Uczniowie szkół średnich zarówno ogólnokształcących jak i zawodowych mają wyższe aspiracje edukacyjne niż ich koledzy ze szkół zasadniczych zawodowych. Natura tego wyboru jest jednak nieco inna, zwłaszcza w przypadku licealistów, których deklaracje co do planu zdobywania wyższego wykształcenia są do pewnego stopnia wymuszone rodzajem zdobywanej w szkole średniej edukacji i kwalifikacji (brak kwalifikacji zawodowych, ogólne wykształcenie). Pod koniec nauki w szkole ponadpodstawowej znacząco maleje procent uczniów, którzy nie wiedzą, jakie chcą zdobyć wykształcenie. Ci badani w wieku lat 18 deklarowali przede wszystkim chęć zdobycia wykształcenia średniego lub zaprzestania nauki na poziomie zasadniczej szkoły zawodowej.

Tabela 2. Aspiracje edukacyjne młodzieży – porównanie poziomu aspiracji edukacyjnych 15 i 18-latków (dane w procentach)

Poziom aspiracji edukacyjnych	15-latkowie	18-latkowie	Różnica
Wysokie	51,4	52,0	+0,6
Średnie	23,4	32,2	+8,8
Niskie	9,5	14,0	+4,5
Nieokreślone (nw, bd)	15,7	1,8	-13,9
Razem	100 (dla N = 4632)	100 (dla N = 1366)	-

Źródło: Badania własne 1998, 2001.

Jednak i w tym przypadku widzimy pewne różnice między różnymi kategoriami młodzieży. Uderza większa niż w przypadku innych grup redukcja planów edukacyjnych przez dzieci rolników. Ta grupa młodych ludzi wprawdzie rzadziej niż młodzież miejska deklarowała w pierwszej klasie chęć zdobycia wyższego wykształcenia, jednak znacznie pod tym względem odróżniała się od pozostałych młodych ludzi ze wsi. Zauważmy, że w tej grupie niemal jedna czwarta młodych ludzi, którzy w wieku 15 lat deklarowali chęć zdobycia wyższego wykształcenia pod koniec nauki w szkole ponadpodstawowej – rezygnuje z tych planów i postanawia zadowolić się wykształceniem średnim. Znika natomiast całkowicie kategoria niezdecydowanych, choć ta w pozostałych przypadkach ulega równie znaczącym redukcjom.

Tabela 3. Aspiracje edukacyjne młodzieży wiejskiej z rodzin rolniczych i pozarolniczych oraz młodzieży miejskiej – porównanie poziomu aspiracji edukacyjnych 15- i 18-latków (dane w procentach)

Poziom aspiracji edukacyjnych	Dzieci rolników		Dzieci nie-rolników		Dzieci spoza wsi	
	15-latkowie	18-latkowie	15-latkowie	18-latkowie	15-latkowie	18-latkowie
Wysokie	46,8	37,1	39,9	36,3	56,2	58,1
Średnie	23,6	42,9	25,3	37,9	22,7	29,2
Niskie	10,4	20,0	13,8	23,8	7,8	10,8
Nieokreślone (nw, bd)	19,3	0,0	21,0	2,0	13,3	1,9
Razem	100	100	100	100	100	100

Źródło: Badania własne 1998, 2001.

Z kolei poziom aspiracji zawodowych określany był w nawiązaniu do hierarchii stratyfikacyjnej Henryka Domańskiego (Domański 1997), uwzględniającej wykształcenie, dochody i różnice pochodzenia społecznego. Przyjęto tu, że wysoka pozycję w tej hierarchii zajmują inteligencja (w tym techniczna – inżynierowie), wyższe kadry kierownicze przedsiębiorstw i administracji państwowej. Do katego-

rii zawodowej o średnim statusie przypisano pracowników umysłowych średniego szczebla, pracowników biurowych, prywatnych przedsiębiorców oraz niższy personel techniczny i brygadzystów. Do kategorii zawodowych o najniższym statusie włączono robotników (wykwalifikowanych i niewykwalifikowanych), właścicieli gospodarstw rolnych i robotników rolnych. Do grupy osób o najniższych aspiracjach włączono też te, które deklarowały, że nie chcą pracować.

W przypadku aspiracji zawodowych mamy do czynienia z zupełnie innymi procesami. Tu zmiany między pomiarami były znacznie gwałtowniejsze. To te procesy zdecydowały o dynamice zmian aspiracji życiowych, o których była wcześniej mowa. Przede wszystkim dosyć gwałtownie spada, choć liczba ta pozostaje nadal wysoka, procent osób aspirujących do wysokich pozycji społeczno-zawodowych. Jednocześnie jednak maleje też odsetek osób zainteresowanych niskimi pozycjami społeczno-zawodowymi. Osoby rezygnujące z wysokich pozycji redukują je przede wszystkim do poziomu średniego. Połowa tych, którzy w pierwszym pomiarze deklarowali niskie aspiracje zawodowe w wieku lat 18 nie umiała określić swoich planów. Te zmiany można wiązać prawdopodobnie przede wszystkim z załamaniem rynku pracy.

Proces ten wydaje się przebiegać dramatyczniej u młodzieży wiejskiej i w szczególności u dzieci rolników.

Tabela 4. Aspiracje zawodowe młodzieży – porównanie poziomu aspiracji zawodowych 15- i 18-latków (dane w procentach)

Poziom aspiracji zawodowych	15-latkowie	18-latkowie	Różnica
Wysokie	51,8	41,2	-10,6
Średnie	9,0	17,5	+8,5
Niskie	22,7	11,8	-10,9
Nieokreślone (nw)	16,5	29,5	+13
Razem	100 (dla N = 4499)	100 (dla N = 1366)	-

Źródło: Badania własne 1998, 2001.

W trakcie nauki w szkole ponadpodstawowej spada poziom aktywności młodzieży, który w badaniu mierzony był na dwa sposoby. Pierwszy z nich przyjęty w pierwszym badaniu i zarazem w trakcie pierwszych prób interpretacyjnych informacje na temat rzeczywistej aktywności uzyskano w pytaniach projekcyjnych. Etykieta „wysokiej aktywności” oznaczono te aktywne zachowania młodzieży, które uzasadnione były chęcią podejmowania wyzwań, wiarą we własne możliwości, chęcią bycia samodzielnym, ale też poczuciem, że nic na tym nie tracą (strategia pokerzysty). Aktywność na średnim poziomie to tutaj podjęcie wysiłku, którego rodzaj i zakres został wyznaczony przez innych (w szczególności przez rodziców) i przez nich wspomagany. W ostatniej kategorii mieszczą się ci młodzi ludzie, którzy nie chcą podejmować żadnych działań, bo wymaga to zbyt wiele wysiłku, nie mają odpowiednich kompetencji lub przedkładają inne wartości nad

Tabela 5. Aspiracje zawodowe młodzieży wiejskiej z rodzin rolniczych i pozarolniczych oraz młodzieży miejskiej – porównanie poziomu aspiracji zawodowych 15- i 18-latków (dane w procentach)

Poziom aspiracji zawodowych	Dzieci rolników		Dzieci nie-rolników		Dzieci spoza wsi	
	15-latkowie	18-latkowie	15-latkowie	18-latkowie	15-latkowie	18-latkowie
Wysokie	50,2	35,7	41,6	31,5	56,0	45,5
Średnie	6,2	22,9	10,6	21,4	8,7	15,9
Niskie	27,6	15,7	31,3	20,6	19,4	8,4
Nieokreślone	16,0	25,7	16,4	26,6	15,9	30,2
Razem	100	100	100	100	100	100

Źródło: Badania własne 1998, 2001.

własną aktywność (spokój rodziców, stabilizacja – nawet jeśli jest niezadowolająca). Oś aktywności jest nieco inaczej konstruowana. Drugim sposobem pomiaru aktywności było uwzględnienie odpowiedzi na pytania o przekonanie o możliwości wpływania na własną przyszłość i autocharakterystyki młodzieży akcentujące wymiar aktywności – bierności. Wprawdzie pytania te testują przede wszystkim pewne przekonanie o własnej aktywności a nie samą aktywność, jednak takie poczucie, deklaracja skłonności do podejmowania działań i deklaracja aktywności jest także pewnym tej ostatniej wskaźnikiem.

Ponad 25% 18-latków jest bierna, to niemal o 7% więcej niż w przypadku 15-latków. Przyrost ten jest jednak najmniejszy w przypadku dzieci rolników. Podobnie jest w przypadku redukcji wysokiej aktywności – również tu dzieci rolników stanowią najmniej zmienną kategorię (patrz tab. 6).

Aspiracje życiowe i aktywność, w tym motywacja do działania stanowią dwie osie, które wyznaczają strategie życiowe podejmowane przez młodzież. Strategie te układają się w prezentowaną poniżej typologię. Jak widać najliczniejszą kategorią wśród 15-latków była kategoria *dedali*. To osoby, które mierzą wysoko, i które konsekwentnie i samodzielnie, opierając się na własnych kompetencjach realizują swój plan. Gdyby przyglądać się charakterystykom społecznym młodzieży przyjmującej różne strategie życiowe, to można zauważyć niemal niezakłóconą prawidłowość, że dzieci ludzi z wyższym wykształceniem, o wysokim statusie społeczno-zawodowym, mieszkających w mieście, uczące się w liceach ogólnokształcących to niemal bez wyjątku *dedale*. Wyjątek od tej zasady stanowi jedynie kategoria *dyziów marzycieli*, która mieści przede wszystkim dzieci miejskiej inteligencji. Im bliżej *klapouchych*, tym niższy jest status rodziny pochodzenia młodych ludzi, tym niższy też poziom zdobywanej edukacji i kompetencji społecznych młodzieży. Mamy tu więc do czynienia z dosyć silną determinacją środowiskową przybierania przez młodzież strategii związanych z ich własnym, przyszłym życiem.

Tabela 6. Aktywność młodzieży wiejskiej z rodzin rolniczych i pozarolniczych oraz młodzieży miejskiej – porównanie poziomu aktywności 15- i 18-latków (dane w procentach)

Poziom aktywności	Dzieci rolników		Dzieci nie-rolników		Dzieci spoza wsi	
	15-latkowie	18-latkowie	15-latkowie	18-latkowie	15-latkowie	18-latkowie
Wysoka	39,9	38,5	40,8	33,2	42,0	39,1
Średnia	35,8	35,4	37,4	42,1	35,9	33,8
Bierność	24,3	26,2	21,8	24,7	22,2	27,0
Razem	100	100	100	100	100	100

Źródło: Badania własne 1998, 2001.

Najliczniejsza w pierwszym pomiarze grupa (*dedali*) jest jednocześnie tą, która ulega najbardziej gwałtownemu skurczeniu w trakcie nauki w szkole ponadpodstawowej. Zmiana ta spowodowana jest przede wszystkim redukcją aspiracji zawodowych przez tę grupę młodzieży oraz nieznacznymi zmianami poziomu jej aktywności.

Zmianę tę szczególnie widać u dzieci rolników. Co charakterystyczne – jak podkreślano już wcześniej – ta grupa młodzieży nie redukuje swojej aktywności a jedynie plany zawodowe i, w nieco mniejszym stopniu, edukacyjne (są to więc raczej przesunięcia w prawo tabeli 7, nie w dół). Zmiany te wynikają zatem z bolesnego poczucia, że swojego planu ambitnego nie są w stanie zrealizować.

W POSZUKIWANIU WYJAŚNIEŃ

Pewnych wyjaśnień dla prezentowanych tu procesów dostarcza model salutogeniczny Aarona Antonovsky'ego, zaczerpnięty z psychologii zdrowia. W psychologii zdrowia perspektywa salutogeniczna polega przede wszystkim na odejściu od orientacji patogennej na rzecz orientacji prozdrowotnej. Dla tej ostatniej centralnym problemem przestaje być choroba i proces jej leczenia, staje się nim natomiast zdrowie (Dolińska-Zygmunt 1996, s. 17). Antonovsky przyjmuje, że zdrowie i choroba stanowią kontinuum, na którym można je rozciągnąć od wyimaginowanych krańcowych jego punktów: absolutnego zdrowia i totalnej choroby. Takie ujęcie pozwala pytać nie tyle o to, co dla kogo stanowi zagrożenie zdrowia, ale co ułatwia człowiekowi bycie zdrowym, jakimi zasobami dysponuje jednostka (czyli jakie ma cechy indywidualne lub ukształtowane przez środowisko), które „w interakcji zdrowotnej pełnią funkcję pozytywną” (Dolińska-Zygmunt 1996, s. 21). Według Antonovsky'ego istotą „salutogenetycznego paradygmatu jest koncentracja na efektywnym (skutecznym) radzeniu sobie” (Antonovsky 1997, s. 213)

Tabela 7. Typologia strategii życiowych młodzieży – porównanie strategii życiowych młodzieży 15- i 18-letniej (dane w procentach)

Aktywny vs. pasywny charakter działań, w tym motywacje	Aspiracje życiowe							
	wysokie		średnie		niskie		nieokreślone	
	15- -latak	18- -latak	15- -latak	18- -latak	15- -latak	18- -latak	15- -latak	18- -latak
Wysoka aktywność	Ambitny realista <i>Dedal</i>		Przeciętny realista <i>Kopciuszek</i>		Nieambitny realista <i>Mrówka</i>		Żółw	
	30,7 ^a	23,4 ^b	4,9	7,6	6,3	6,0	1,2	1,1
Średnia aktywność	Ambitny marzyciel <i>Tygryszek</i>		Przeciętny marzyciel <i>Prosiaczek</i>		Nieambitny fatalista <i>Kubuś</i> <i>Fatalista</i>		Sowa	
	20,4	19,5	4,8	8,2	8,5	7,8	0,9	1,1
Bierność	Bezwolny marzyciel <i>Dyzio</i>		Bezwolny realista <i>Puchatek</i>		Bezwolny fatalista <i>Kłapouchy</i>		Maleństwo	
	13,1	12,8	3,0	6,5	5,4	5,2	0,8	0,9

^a tu dane podawane są dla odpowiedzi ważnych (N = 3008)

^b dane dla odpowiedzi ważnych (N = 899)

Źródło: Badania własne 1998, 2001.

„Radzenie sobie” zależy zdaniem tego autora przede wszystkim od poczucia koherencji (*sense of coherence*). To ostatnie „jest globalną orientacją, która wyraża stopień, w jakim jednostka posiada trwałe, dojmujące choć dynamiczne, uczucie pewności, że wewnętrzne i zewnętrzne środowiska są przewidywalne i że istnieje wysokie prawdopodobieństwo, że sprawy potoczą się tak, jak można to sensownie przewidzieć” (Antonovsky 1997, s. 214). Poczucie koherencji składa się z trzech komponentów: poznawczego – zrozumiałość (*comprehensibility*), instrumentalnego – zaradność lub sterowalność (*manageability*) i emocjonalno-motywacyjnego – sensowność (*meaningfulness*).

Tabela 8. Typologia strategii życiowych młodzieży wiejskiej z rodzin rolniczych i poarolniczych oraz młodzieży miejskiej

Strategie życiowe młodzieży	Dzieci rolników			Dzieci nie-rolników			Młodzież spoza wsi		
	15-latkowie	18-latkowie	różnica	15-latkowie	18-latkowie	różnica	15-latkowie	18-latkowie	różnica
Dedal	29,3	18,8	-10,5	25,2	16,1	-10,1	32,8	26,2	-6,6
Kopciuszek	6,1	12,5	+6,4	5,4	8,3	+2,9	4,6	7,1	+2,5
Mrówka	5,5	10,4	+4,9	9,5	8,9	-0,6	5,6	5,2	-0,4
Żółw	2,2	2,1	-0,1	2,2	1,8	-0,4	1,0	0,8	-0,2
Tyrysek	18,8	8,3	-10,5	17,5	15,5	-2,0	21,4	21,6	+0,2
Prosiaczek	3,3	10,4	+7,1	3,7	10,7	+7,0	5,1	7,4	+2,3
Kubuś Fatalista	12,2	6,3	-5,9	12,3	15,5	+3,2	7,0	4,9	-2,1
Sowa	0,0	6,3	+6,3	1,7	0,0	-1,7	0,8	1,1	+0,3
Dyzio	13,3	8,3	-5,0	10,6	6,5	-4,1	13,5	15,5	+2,0
Puchatek	3,9	12,5	+8,4	2,6	7,7	+5,1	2,9	5,5	+2,6
Kłapouchy	5,0	4,2	-1,2	8,2	8,3	+0,1	4,6	3,9	-0,7
Małeństwo	0,6	0,0	-0,6	1,3	0,6	-0,7	0,7	0,9	+0,2

Źródło: Badania własne 1998, 2001.

Zrozumiałość to „zakres, w jakim jednostki odbierają napotykaną bodźce jako posiadające sens poznawczy, jako raczej uporządkowaną, spójną, ustrukturalizowaną i jasną informację, która jest zatem przewidywalną, niż jako informację chaotyczną, nieuporządkowaną, przypadkową i nieprzewidywalną” (Antonovsky 1997, s. 215). Przy tym nie znaczy to, że rzeczywistość wydaje nam się prosta i nieskomplikowana, lub oddziałująca na nas wyłącznie pożądanymi bodźcami, ale że możliwy jest jej opis i wyjaśnienie.

Komponent zaradności (nazywany przez Dolińską komponentem sterowalności) odnosi się „do zakresu, w jakim ludzie spostrzegają, że mają do swej dyspozycji odpowiednie środki do sprostania wymaganiom stawianym przez bodźce” (Antonovsky 1997, s. 215). Zaradność (sterowalność) oznacza więc poczucie, że dysponuje się, dostrzeganymi w sobie lub otoczeniu, zasobami, które pozwolą na wpływanie na sytuację, w której jednostka się znajduje.

Komponent sensowności to z kolei poczucie „wyrażające się w przekonaniu, że warto się angażować, inwestować energię w swoje życie i jego wyzwania, dzięki czemu osoba ma poczucie sensowności swoich działań: oznacza poczucie wartości życia, wolę życia” (Dolińska-Zygmunt 1996, s. 22).

Wymienione komponenty są ze sobą nierozwiązalnie powiązane i chociaż teoretycznie możliwy jest nierównomierny rozwój poszczególnych komponentów, jednak Antonovsky taki stan porównuje do kondycji „pijanego boksera, który szybko da za wygraną” (Antonovsky 1997, s. 216). Takie osoby są silnie umotywowane do podwyższenia poziomu komponentu cechującego się niskim poziomem.

W kształtowaniu się poczucia koherencji istotną rolę odgrywają, z jednej strony, zasoby takie jak wykształcenie, pozycja zawodowa, możliwości intelektualne, zdolności interpersonalne. Z drugiej natomiast są to doświadczenia życiowe. Te mają trzy ważne właściwości dla formowania poczucia koherencji: stałość (spójność, logiczność – *consistency*), równowaga przeciążenia i niedociążenia (*underload-overload balance*) i udział w podejmowaniu decyzji.

Stażność odnosi się do zakresu, w jakim dane doświadczenie pasuje do uprzednich lub współczesnych doświadczeń. „Istotą pojęcia stałości jest zakres, w jakim życie jednostki jest wypełnione niespodziankami, których nie da się odpowiedzianie wyjaśnić. Im większa jest stałość naszych doświadczeń życiowych, tym bardziej nasze życie jest przewidywalne” (Antonovsky 1997, s. 223). Stałość decyduje o zrozumiałości.

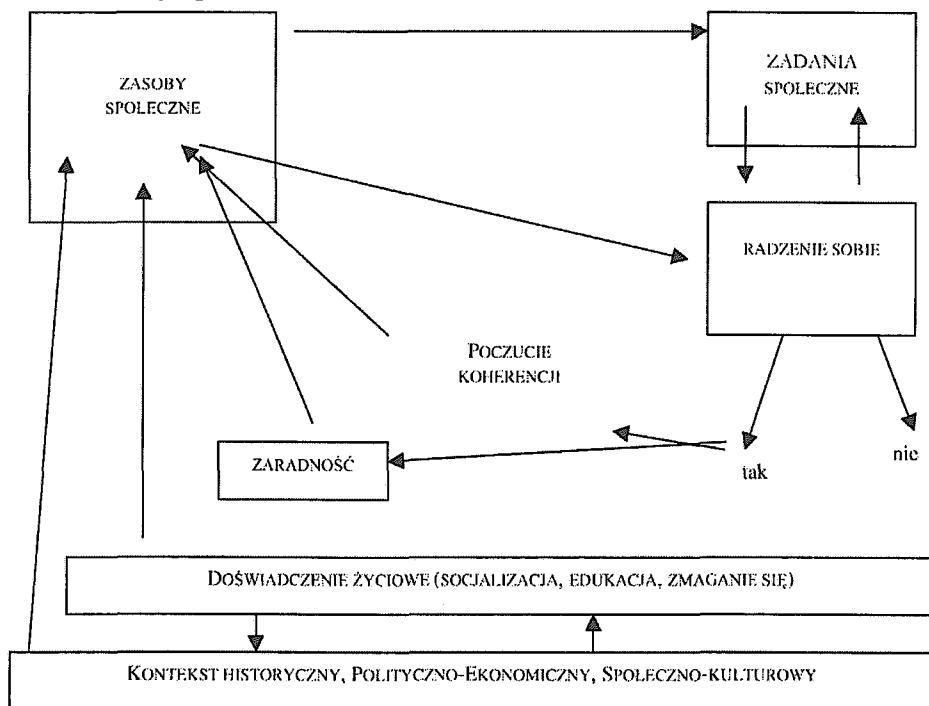
Równowaga przeciążenia i niedociążenia „oznacza zakres, w jakim doświadczenia życiowe, które są naszym udziałem i które zawsze pociągają za sobą jakieś wymagania, są odpowiednie do naszych możliwości” (Antonovsky 1997, s. 223). Ten element warunkuje kształtowanie się komponentu sterowalności.

Udział w podejmowaniu decyzji to trzeci aspekt doświadczenia życiowego. „Udział w podejmowaniu decyzji, odpowiedzialność za następstwa decyzji zwiększają obszar zadań, celów, wartości uznawanych za potrzebę podjęcia wysiłków i aktywności prowadzącej do ich realizacji” (Dolińska-Zygmunt 1997, s. 24). Ten aspekt decyduje o wyłonieniu się komponentu sensowności.

Wysokie poczucie koherencji w przedstawionym tu znaczeniu można postrzegać jako odpowiednik zaradności społecznej. Niski poziom koherencji to tyle, co bezradność. Poniższy schemat obrazuje relacje między opisywanymi elementami.

Prezentowany model pokazuje, że nasza zdolność do radzenia sobie ze stawianymi przed nami zadaniami społecznymi (w tym zadaniami rozwojowymi) zależy od tego, jakimi zasobami społecznymi dysponujemy – te zaś kształtowane są w pewnym kontekście, w którym zdobywamy swoje życiowe doświadczenia. Im wyższe będziemy mieli kompetencje, większe zasoby, tym łatwiej będziemy rozumieli rzeczywistość społeczną, tym bardziej będzie się ona wydawała sterowalna, tym bardziej będzie też sensowna. W rezultacie poziom poczucia koherencji będzie wysoki, a im jest on wyższy, tym większa będzie gotowość do korzystania z potencjalnych zasobów (odpornościowych), tym łatwiejsze zatem będzie radzenie sobie z problemami (schemat 1).

Schemat 1. Model zaradności/bezradności oparty na modelu salutogenezy A. Antonovsky'ego

Przedstawiając w uproszczony sposób drogę młodzieży wiejskiej do bezradności można by powiedzieć, że wygląda ona następująco. Dziecko wiejskie trafia do wiejskiej szkoły podstawowej, oddalanej od jego domu o kilka kilometrów, źle wyposażonej, nie oferującej zajęć dodatkowych, w której co piąty nauczyciel uczy niezgodnie ze swoimi kwalifikacjami (Domalewski 2001). Z takimi doświadczeniami i brakami edukacyjnymi, które nie mogą być likwidowane poza szkołą ze

względu na niski status rodziny (74% zbadanych piętnastolatków wiejskich to dzieci rodziców o niskim statusie zawodowym, ponad 50% z rodzin, gdzie rodzice mają niskie wykształcenie) trafiają głównie do zasadniczych szkół zawodowych³, już z poczuciem, że pewne życiowe decyzje się dzieją za nią, że w nich nie uczestniczą. Szkoły te być może nie wzmocniłyby tak silnie poczucia niemożności osiągnięcia sukcesu i niemożności wpływu na własną przyszłość, gdyby nie kontekst wobec szkoły zewnętrzny, jak przemiany ekonomiczne kraju (załamanie rynku pracy, kryzys gospodarczy). Gdy kontekst zewnętrzny (historyczny, ekonomiczno-polityczny, społeczno-kulturowy) wymusza walkę o własną przyszłość a zasoby indywidualne (m.in. nadwątlona wiara we własne możliwości, pesymizm) i społeczne (niskie kompetencje intelektualne, kulturalne i społeczne) są niewielkie, młody człowiek nie może poradzić sobie z takimi zadaniami społecznymi jak zaplanowanie kariery edukacyjnej lub zawodowej, przygotowanie planu rezerwowego w razie porażki, usamodzielnienie się. Niemożność poradzenia sobie z tymi zadaniami powoduje, że powstaje poczucie nieskuteczności i jednocześnie nie wytwarza się poczucie koherencji, to jest poczucie, że w ogóle warto się angażować, że dysponujemy zasobami, które umożliwią poradzenie sobie z wyzwaniem rzeczywistości transformacyjnej oraz gotowości szukania w sobie i otoczeniu zasobów, wreszcie zabraknie też przekonania, że rzeczywistość jest zrozumiała, świat będzie się wydawał pogmatwany (70% badanej młodzieży wiejskiej wyraziło takie przekonanie).

POKOLENIE DYNAMICZNE?

Andrzej Rychard wyróżnia cztery typy grup społecznych w transformacji (patrz tab. 9), wyznaczone przez dwa kryteria. Pierwszym z nich jest posiadanie lub brak zasobów indywidualnych (kulturowe: wykształcenie, zawód, umiejętności, i psychologiczne: wiara we własne siły, zaradność) i społecznych, drugim – znajomość lub nieznanostwo reguł rzeczywistości transformacyjnej.

Pytanie, które można sobie w tym kontekście zadawać dotyczy tego, do której z tych kategorii należy młodzież wiejska i w której z nich sama się lokuje w swoich wyborach życiowych. Wydaje się, że nie należy do wygranych, aktywnie tworzących zmianę społeczną w Polsce – nie dysponuje bowiem zasobami, które pozwalałyby radzić sobie z polską rzeczywistością (na te braki wskazywano już wcześniej). Jednocześnie jednak – mimo podkreślania tu dramatyzmu podejmowanych przez młodzież wiejską i dzieci rolników decyzji życiowych – nie należy też do przegranych, ponieważ młodzi mieszkańcy wsi rozpoznają reguły jakiejś rządzą. Dramat młodzieży wiejskiej polega przede wszystkim na tym właśnie rozpoznaniu. Wiedzą, co chcą osiągnąć, jednak mają świadomość niemożno-

³ Wyjątek stanowią tu dzieci rolników, które częściej niż ich wiejscy rówieśnicy trafiają do średnich szkół zawodowych.

Tabela 9. Typy grup społecznych w transformacji

Zasoby	Reguły	
	znają	nie znają
Mają	wygrani	„ci, co nie wiedzą, że mogą wygrać”
Nie mają	„ci, co wiedzą, że nie mogą wygrać”	przegrani

Źródło: A. Giza-Poleszczuk, M. Marody, A. Rychard, *Strategie i system. Polacy w obliczu zmiany społecznej*, Warszawa 2000, s. 37.

ści osiągnięcia swoich celów (stąd dosyć gwałtowna redukcja planów życiowych). Wydawałoby się więc, że należą do kategorii, którą Rychard nazywa „tymi, którzy wiedzą, że nie mogą wygrać”. Na tę pozycję ofiar zmian systemowych w Polsce wskazywać może przede wszystkim częstsze u młodzieży wiejskiej przeświadczenie, że nie mają poczucia wpływu na przyszłość, zredukowanie – pod wpływem determinant społecznych i ekonomicznych, ale też własnych wcześniejszych wyborów, jak wybór szkoły⁴ – planów życiowych. Można jednak założyć, że to przyczynek i zarazem wzmacniacz bezradności społecznej. Młodzież wiejska wprawdzie formułuje ambitne plany życiowe, jednak ma, wzmacniane przez szkołę i otoczenie, poczucie niemocy, wyucza się bezradności. Doświadczą poczucia, że niezależnie od ich starań, z powodów, na które nie mają wpływu, większość i tak nie może osiągnąć zamierzonych celów. Jednak można też u młodzieży wiejskiej, szczególnie niektórych jej kategorii (i taką niewątpliwie mogą być dzieci rolników), zauważyć pewien uspiiony potencjał zmiany. Można go szukać przede wszystkim w jej niemalejącej aktywności, chęci wpływania na przyszłe życie. Gdyby tak spojrzeć na młodzież wiejską, to ze swym przekonaniem o wartości pracy i wysiłku, bez względu na jego efekty, może ona – przy zniesieniu barier strukturalnych – zmienić swoją rolę z uspionej ofiary i biernego obiektu zmiany w jej twórcę. Groźbą dla tego optymistycznego scenariusza może okazać się jednak zbyt długie ich trwanie w przekonaniu, że młodzi ze wsi już wygrać nie mogą.

BIBLIOGRAFIA

- Antonovsky A., *Poczucie koherencji jako determinanta zdrowia*, [w:] *Psychologia zdrowia*, I. Heszen-Niejodek, H. Sęk (red.), PWN, Warszawa 1997, s. 206–230.
- Borowicz R., *Ewolucja procedur badawczych – z prac toruńskiego zespołu socjologów edukacji*, [w:] *Edukacja wobec zmiany społecznej*, J. Brzeziński, L. Witkowski (red.), Wyd. Edytor, Poznań-Toruń 1994, s. 227–244.

⁴ Nie wolno przy tym zapominać, że wybór ten jest często nieunikniony. Niski poziom kształcenia w wiejskich szkołach podstawowych, niskie kompetencje intelektualne i społeczne wynoszone z tych szkół, kondycja materialna rodziny, brak wsparcia z jej strony i strony szkoły zamykają drogę do dobrych szkół ponadpodstawowych.

- Borowicz R., *Nota metodologiczna*, [w:] R. Borowicz, G. Krzymieniewska, K. Szafraniec (red.), *Młodzi dorośli. Paradoxy socjalizacji i rozwoju*, IRWiR PAN, Warszawa 1991, s. 5–16.
- Dolińska-Zygmunt G., *Orientacja salutogeniczna w problematyce zdrowotnej. Model Antonovsky'ego*, [w:] *Elementy psychologii zdrowia*, G. Dolińska-Zygmunt (red.), Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1996, s. 17–29.
- Domalewski J., *Szkoła wiejska wobec zadania rekonstrukcji struktury społecznej*, *Przegląd Socjologiczny*, 2001, nr 1, s. 99–123.
- Domański H., *Mobilność i hierarchie stratyfikacyjne*, [w:] *Elementy nowego ładu*, H. Domański, A. Rychard (red.), IFiS PAN, Warszawa 1997.
- Kwiecińska-Zdrenka M., *Socjalizacja do bezradności: iluzoryczna czy faktyczna cecha środowiska wiejskiego*, *Przegląd Socjologiczny*, 2001, nr 1, s. 73–99.
- Kwieciński Z., *Stacjonarne zespołowe badania socjopedagogiczne grupy toruńskiej IRWiR PAN. Garść wspomnień*, *Więś i Rolnictwo*, 1985, nr 1, s. 95–112.
- Kwieciński Z., *Wykluczanie*, Wyd. UMK, Toruń 2002.
- Szafraniec K., *Zmiana społeczna przez brak konfliktu pokoleń*, *Przegląd Socjologiczny*, 2001, nr 1, s. 13–41.